

«ПОТОЙБІЧНИЙ БЕНКЕТ»: НАБОРИ ГЛЕКІВ У ПОХОВАННЯХ ЧЕРНЯХІВСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

У контексті дослідження наборів посуду для напоїв на потойбічному бенкеті проаналізовано поховання черняхівської культури Дніпровського Лісостепоного Лівобережжя, в складі яких виявлено більше одного глека.

К л ю ч о в і с л о в а: черняхівська культура, посуд, потойбічний бенкет, глек.

Однією з найчисленніших категорій супроводу в могилах черняхівської культури є глиняний посуд, здебільшого виготовлений на гончарному крузі. Його наявність, зазвичай, пов'язують із віруваннями в потойбічне життя та намаганнями забезпечити небіжчика в тому світі. Не виключено, що одним з аспектів цих вірувань було уявлення про потойбічний бенкет, в якому небіжчик мав узяти участь (Магомедов 2003, с. 83). Така думка підтверджується специфічною номенклатурою посуду, що спостерігається в значній кількості черняхівських поховань.

Йдеться, насамперед, про глиняний посуд, призначений не тільки для споживання їжі (миски, горщики), але й напоїв (зокрема й алкогольних), свідченням чого можуть бути чаші та кубки. Присутність напоїв у поховальному обряді черняхівської культури може підтвердити і наявність у могилах глеків як специфічної функціональної групи — для зберігання та вживання рідини.

Повний набір посуду не завжди вміщували в могилу, іноді це обмежувалося лише однією символічною посудиною. Останнє стосується й поховань з західною орієнтацією, де посуд представлений скляними або глиняними кубками та глеками (Магомедов 2003, с. 87), зрідка — мисками, амфорами та світильниками (Петраускас 2009, с. 189).

Глеки є однією з найстрокатіших категорій посуду, особливо за декором та менше — за формою (Магомедов 1973). Розглянемо факти, зокрема зафіксовані на території Дніпровського Лісостепоного Лівобережжя, де поховання супроводжувалися двома та більше глеками. Враховувалися посудини всіх різновидів: без ручки, з ручкою та дворучні, а також поєднання їх у комплексах.

Поховання з набором глеків зафіксовані на таких могильниках: Успенка, поховання 366

(Некрасова 2006, с. 102, рис. 46, 1—6), Компанійці, поховання 139 і 164 (там само, с. 114—115, рис. 76, 11—20; 79), Суми-Сад, поховання 1 і 10 (Некрасова 1985, с. 75, рис. 2; Schultze 2009), Рідний Край, поховання 3 (Петренко 1991, с. 12, рис. 5), Війтенки, поховання 86/1 і 96 (Любичев 2011, рис. 8; 10), Соснова, поховання 230, 245 і 624 (Сикорский, Махно, Бузян 1979; Махно, Сикорский 1989, табл. 2; Магомедов, Абашина, Солтис 2003, с. 64, рис. 11), Шишацький некрополь, поховання 60 (Рейда, Гейко, Сапегін 2014).

Отже, ми зібрали інформацію про 12 поховальних комплексів, більшість з яких (11) містили значну кількість глиняного та скляного посуду — від 8 до 16 екз. Більше половини поховань з двома глеками представлені інгумаціями, орієнтованими в північному напрямку. Чотири здійснено за обрядом кремації: Компанійці, поховання 139 і 164 та Соснова, поховання 230 і 624.

Найчастіше в похованнях траплялися глеки з ручкою. Їх виявлено в усіх 12 могилах, усього 14 екз. (рис. 1—2). Дещо менше глеків з двома ручками — у шести похованнях по 1 екз. (рис. 2). Найменшим числом представлені глеки без ручок, 5 екз. відомі у п'яти могилах (рис. 1). Форма та орнаментация одноручних глеків і глеків без ручок доволі різноманітні; глеки з двома ручками неорнаментовані.

Шийка деяких глеків декорована валиком у верхній частині та валиком у місці переходу у тулуб (рис. 1, 5; 2, 1, 2, 4). Валики, які трапляються на глеках, відтягнуті під час формування посудини. Можна припускати, що вони могли слугувати для зміцнення місця з'єднання шийки з тулубом, які формувалися окремо один від одного. Окрім того, валики часто є продовженням лінії кріплення до шийки глека досить значної за розмірами ручки. Здебільшого лінія верхнього валика співпадає з верхнім краєм ручки, проте іноді вона знаходиться і в нижній частині її верхнього кріплення. Судячи

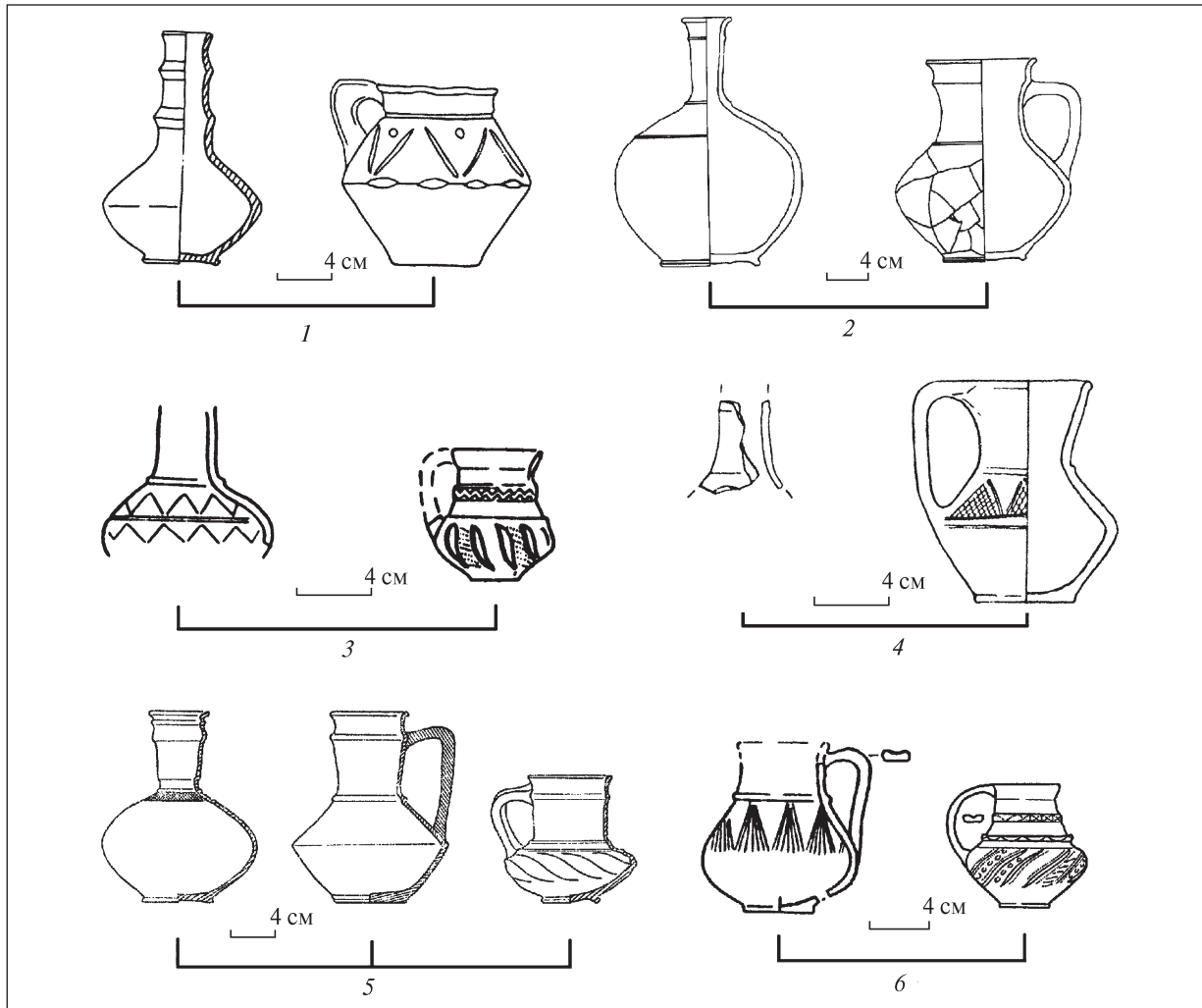

Рис. 1. Черняхівська культура. Глеки з комплексів Дніпровського Лісостепоного Лівобережжя: 1 — Рідний Край, поховання 3 (за: Петренко 1991); 2 — Війтенки, поховання 96 (за: Любичев 2011); 3 — Компанійці, поховання 139 (за: Некрасова 2006); 4 — Соснова, поховання 230 (за: Сикорский, Махно, Бузян 1979); 5 — Суми-Сад, поховання 1 (за: Некрасова 1985); 6 — Компанійці, поховання 164 (за: Некрасова 2006)

з усього, можна стверджувати, що верхній валик, виконував переважно декоративну функцію, забезпечуючи плавний перехід верхнього кріплення ручки глека в його шийку та частково маскував місце кріплення самої ручки.

У кількох глеків зустрічається тулуб, орнаментований фасетками (рис. 1, 1; 2, 4). Саме ці зрізані по ребру посудини фасетки, на думку дослідників, можуть бути ознакою для визначення дати виготовлення виробу в порівняно вузьких межах, які охоплюють кінець IV — початок V ст. н. е. (Schultze, Stroszen 2008).

Інша орнаментация представлена пролісованими концентричними, прямими та хвилястими лініями, зигзагами, які перехрещуються між собою, утворюючи сітчатий орнамент (рис. 1, 5; 2, 6), заштриховані трикутники (рис. 1, 4). Трапляються так зв. косі канелюри (рис. 1, 3, 5, 6), округлі вдвлення (рис. 1, 1).

Глеки поєднуються в похованнях у таких варіантах: 1) глек без ручки та глек/глеки з ручкою — п'ять поховань (рис. 1, 1—5); 2) глеки з ручкою — два (рис. 1, 6; 2, 7); 3), одно- та дворучний глеки — шість (рис. 2, 1—6). Відтак, найчастіше комплекти представлені першим і третім варіантами.

Наголосимо, що поєднання в одному комплексі глеків без ручок і з двома ручками не фіксується. Виняток становить посуд, переданий у 1978 р. експедиції Ю.Ю. Моргунова, виявлений на території с. Великий Самбір Конопотського р-ну Сумської обл. (Моргунов 1978, с. 10, 11). Проте виняткову кількість глеків у цьому наборі (4 екз.: два без ручок, одно- та дворучний) можна тлумачити по-різному: або поховання у Великому Самборі належить до екстраординарних, або ці речі походять не з одного комплексу. Останнє, зважаючи на об-

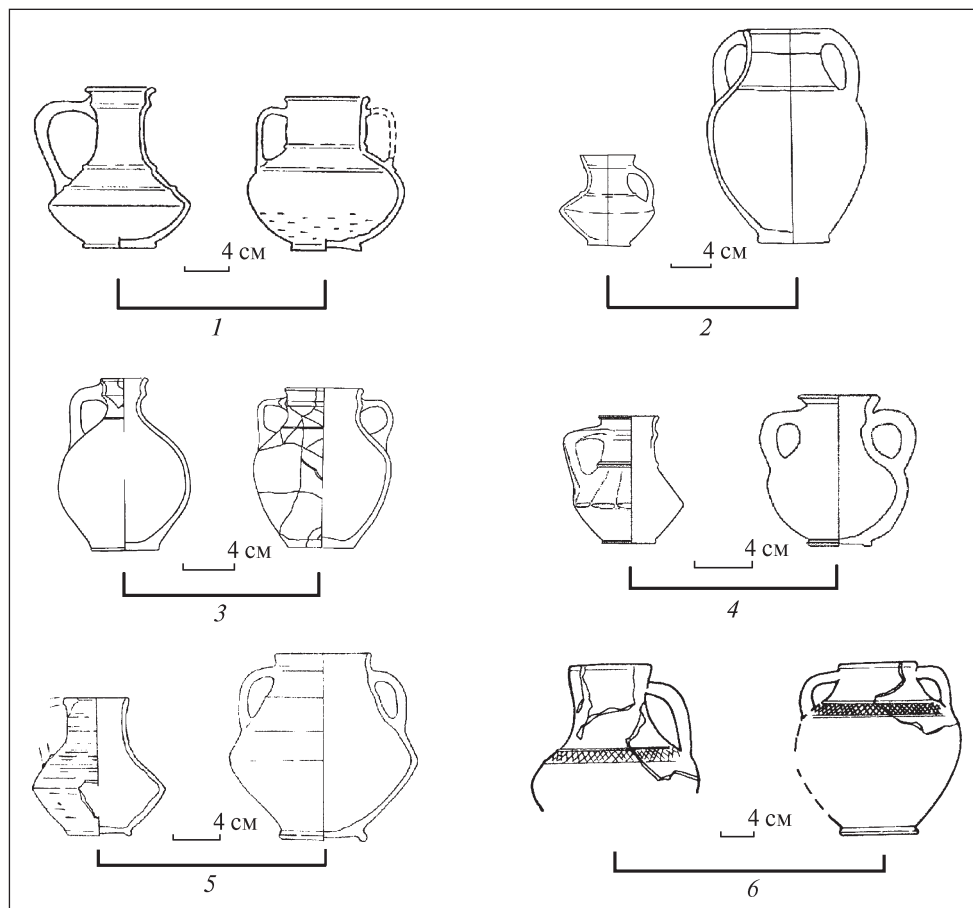

Рис. 2. Черняхівська культура. Глеки з комплексів Дніпровського Лісостепоного Лівобережжя: 1 — Успенка, поховання 366 (за: Некрасова 2006); 2 — Шишаки, поховання 60; 3 — Війтенки, поховання 86/1 (за: Любичев 2011); 4 — Суми-Сад, поховання 10 (за: Schultze, Stroscen 2008); 5 — Соснова, поховання 245; 6 — Соснова, поховання 624 (за: Махно, Сикорский 1989)

ставини знахідки (випадково, під час спорудження льоху), а також унікальне поєднання різних типів глеків в одному наборі вважається достатньо імовірним. З огляду на це, знахідка з Великого Самбора не була включена нами до цього невеликого зводу.

Практично в усіх зафіксованих випадках у поховальних комплексах глеки трапляються в комплекті з кубками та великими триручними та без ручок мисками-вазами. Це може свідчити на користь їх спільного призначення — для споживання напоїв під час потойбічного бенкету. Особливо це, на нашу думку, насамперед, стосується кубків та глеків, функціональне призначення яких є більш однозначним, ніж у мисок-ваз.

Поховання з наборами глеків здебільшого (11 з 12) склалися з двох таких посудин. Один комплект, відповідно з трьома глеками, виявлений на могильнику Суми-Сад, поховання 1 (рис. 1, 5). Додамо, що до комплексу входив скляний кубок та одна невелика глиняна

посудина у формі горщика, цілком імовірно, аналогічного призначення. Наявність скляних кубків, окрім функції посуду для пиття, на думку дослідників, могла також маркувати високий соціальний статус небіжчиків за життя. З іншого боку, оскільки даний комплекс не містив людських решток, це дозволило інтерпретувати його як кенотаф (Некрасова 1985, с. 75), що, ймовірно, могло деякою мірою вплинути і на характер та кількісні показники супровідного інвентарю. Відповідно, більша кількість глеків у цій могилі, на нашу думку, може бути показником, імовірніше, соціального характеру ніж розбіжностей в уявленнях щодо перебігу потойбічного бенкету або необхідну кількість і номенклатуру посуду для цього.

Звернемося до датування черняхівських поховань з наборами глеків.

Наявність скляного кубка в похованні 1 могильника Суми-Сад уможливила датувати його та ще два поховання тут серединою—третьою чвертю IV ст. (Некрасова 1985, с. 79—80). Дру-

гою половиною IV ст. датують поховання 10 з цього ж могильника (Schultze, Strocen 2008, S. 285). О.В. Гопкало відносить комплекс прикрас з цього поховання до групи 4, датованої приблизно другою третьою—серединою IV ст. (Гопкало 2008, с. 97, 106, 108).

Автор розкопок могильника Рідний Край, Є.М. Петренко, спираючись, зокрема, на матеріали з поховання 3, вважає, що він функціонував наприкінці IV — початку V ст. (Петренко 1991, с. 22). І.О. Гавритухін відносить фібули з поховання 3 до передгунського часу (Гавритухін 2007, рис. 10), а Е. Шульце та Б.С. Строчень за наявності в комплексі поховання посуду з овальними фасетками та, орієнтуючись на датування інших дослідників, теж відносять комплекс до часу не раніше другої половини IV ст. (Schultze, Strocen 2008, S. 283—284).

За намистом і підвісками О.В. Гопкало відносить поховання 245 могильника Соснова до групи 3 і датує його першою третьою IV ст. (Гопкало 2008, с. 106, 108). Намисто, виявлене в похованні 624 могильника Соснова, віднесене до групи 3, але до кінця III — початку IV ст. (там само, с. 115—117). На думку О.В. Петраускаса, це поховання є дещо пізнішим у часі (320/330 — після 380 р.) (Петраускас 2002, с. 50). Поховання 230 дослідник розміщує в хронологічному проміжку від 330 р. до першої третини V ст. н. е. (там само 2002, с. 50—53).

Обидва поховання із могильника Війтенки (86/1 і 96) М.В. Любичев датував, відповідно, 4 і 5 періодами хронологічної схеми, розробленої Є.Л. Гороховським, або С3/Д1 і Д1, за Я. Тейралом (Любичев 2011, с. 49).

На нашу думку, матеріали поховання 60 Шишацького могильника дозволяють віднести його до часу другої половини IV ст. (Рейда, Гейко, Сапегін 2014, с. 203).

Отже, вказані приклади достатньо переконливо вказують на наявність традиції поховань на території Дніпровського Лісостепоного Лівобережжя з наборами глеків протягом усього IV ст. за помітного зростання їхньої кількості на середину—другу половину століття.

Антропологічний аналіз похованих в зазначених могилах здебільшого не проводився, проте склад супровідного інвентарю в похованнях з Шишак, Суми-Сад (10), Соснова (245) дозволяє їх інтерпритувати як жіночі. Поховання 366 могильника Успенка належало дитині, проте за знаходженням в ньому скляної намистини та срібної дротяної сережки можна припускати жіночу стать похованого (Некрасова 2006, с. 102). Поховання-кремація 139

могильника Компанійці не містила супровідних матеріалів, за якими можливо визначити стать небіжчика (там само, с. 114, рис. 76, 11—20). Поховання-кремація 164 цього ж могильника містила кілька намистин та глиняне прясельце, що визначає його як жіноче (там само, с. 115, рис. 79, 2—5). Поховання 1 могильника Суми-Сад людських решток не містило (Некрасова 1985, с. 75), а характер супровідного інвентарю не дозволяє робити більш або менш імовірні припущення щодо статевої належності символічно похованої людини.

Відповідно, ми не можемо впевнено тлумачити наявність в складі супровідного інвентарю наборів глеків як опосередковану ознаку статі небіжчика.

Частина поховань містить достатньо виразні етнічні ознаки, до яких зараховані конструктивні особливості поховальної ями, окремі категорії супровідного інвентарю, прикрас, супровідної їжі.

Так, обидва комплекси з могильника Війтенки (86/1 та 96) віднесені М.В. Любичевим до поховань з незаперечними пізньоскіфськими/сарматськими ознаками (Любичев 2011, с. 49).

На нашу думку, поховання 60 Шишацького могильника теж має деякі ознаки етнічної належності до сарматів. Мається на увазі, перш за все, наявність підвіски із мушлі (Бобровська 1999, с. 92) та остеологічних решток значної частини туші тварини у якості супровідної їжі (Рейда, Гейко, Сапегін 2014а).

Поховання 3 з могильника Рідний Край містить як шматочки крейди та вуглики, які віднесені дослідниками до скіфо-сарматських ознак (Седов 1978, с. 102—103; Магомедов 2001, с. 37, 120), так і ліплений глек, що може належати до східногерманського кола старожитностей (Милашевський 2014, с. 111, рис. 7.4). М.В. Любичев зараховує це поховання до групи поховань з імовірними пізньоскіфськими/сарматськими ознаками (Любичев 2011, с. 38).

Сліди вогню виявлено і в камері поховання-інгумації 245 могильника Соснова а також мушля, перетворена на підвіску (Сикорський, Махно, Бузян 1979, с. 4; Гопкало 2008, фото 2. 19).

Поховання 164 могильника Компанійці містило в собі кілька ліплених посудин, в яких вбачають вельбарську кераміку (Обломський 1999, с. 76—79; Милашевський 2014, с. 120). До вельбарської кераміки, на думку А.М. Обломського, належить ліплений горщик з поховання 139 (Обломський 1999, с. 76—79). Глек з однією ручкою та ліплений півсферичний кубок-

Таблиця. Набори глеків у похованнях на могильниках Дніпровського Правобережжя, Республіки Молдова та Румунії

Назва пам'ятки	Всього поховань	Поховання з наборами глеків (№)	Кількість посуду в комплексі	Кількість наборів «без ручок+з однією ручкою»	Кількість наборів «без ручки+з двома ручками»
Могильники України					
Велика Бугаївка	156	111, 148	13; 7	1	
Косанівський	121	1, 9, 30	12; 10; 9	1	
Чернелево-Руський	>300	298	6		
Раковецький	18	4	11		
Каборга IV	27	5, 6	19; від 15 до 21		
Фурманівка	25	8	10		
Легедзино	63	57		1	
Холмське	56	14	9		
Бережанка	9	5	13		
Могильники Республіки Молдова					
Данчени	350	187, 337	14; 13		
Будешти	362	114, 118, 127, 228, 229	7; 8; >6; 9; 3		
Слобозія-Кішкерень (Лазо)	45	1, 17, 20, 25	10; 8; 12; 11		
Могильники Румунії					
Бирлад	546	12, 84, 143, 257, 296, 335, 361, 380, 387, 501, 507, 540, 541, 543	9; 10; 4; 15; 14; 6; біля 10; 10; 9; 14; 10; 10; 15; 13		
Валя-Сяке					
Міхалашені	520	3, 24, 74, 117, 154, 175, 212, 213, 216, 243, 261, 296, 297, 317, 326, 333, 369	5; 4; 12; 11; 4; 10; 7; 10; 6; 5; 8; 13; 10; 10; 9; 7; 10		
Могошані	84	6, 8, 14, 65, 82	10; 6; 8; 6; 2		
Тиргшор	286	13, 42, 131, 133, 277	6; 5; 4; 3; 5		
Лекскані	48	23	8		
Себеоань	11	11	12		

імітацію римського скляного виробу з цього ж поховання О.С. Милашевський вважає також керамікою вельбарського типу (Милашевський 2014, рис. 7. 22; рис. 12. 25).

Відтак, маючи інформацію про ймовірну належність могил з наборами глеків носіям різних етнічних груп черняхівської культури, не можна остаточно віднести цю ознаку і до певної етнічної традиції. Водночас, їх незначна кількість на могильниках та численніші набори посуду

можуть вказувати на належність таких поховань до соціальної верхівки суспільства.

Для порівняння нами було залучено також інформацію із деяких черняхівських могильників інших регіонів і некрополів культури Синтана-де-Муреш, в яких виявлені поховання з двома та більше глеками, на території Правобережжя України, Республіка Молдова та Румунії. Інформація про них наведена у таблиці (Табл.).

Кількість наборів «з однією ручкою+з двома ручками»	Кількість наборів «з однією ручкою+з однією ручкою»	Кількість наборів «невизначені»	Кількість наборів глеків >2 екземплярів	Відсоток поховань з наборами глеків від загальної кількості
Могильники України				
1		1	1 (в №9 два одноручних та один без ручок)	1,3 % 2,5 %
	1			0,3 %
	1			5,5 %
	1		1 (в №5 – три екземпляри з однією ручкою)	7,4 %
	1			4,0 %
	1			1,78 %
	1			11 %
Могильники Республіки Молдова				
1	2			0,57 %
	3	1 (№229)		1,4 %
	1	2 (№1 одноручний і невизначеного типу; №25 аналогічно)	1 (в №17 два екземпляри з однією ручкою і один невизначеного типу)	8,9 %
Могильники Румунії				
4	6		4 (№№12, 257, 84 набори з трьох одноручних глеків; №541 – два одноручних і один дворучний)	2,6 %
5	9		3 (№154 два дворучних і один одноручний; №261 два одноручних і один дворучний; №317 три одноручних і один дворучний)	3,3 %
	4		1 (№14 два одноручних і один дворучний)	5,95 %
	4	1 (№131 – одноручний глек та глек невизначеного типу)		1,7 %
1				2%
1				9 %

На могильниках Дніпровського Лісостепоного Правобережжя, Західної та Південно-Західної України такі набори є порівняно нечисленними та виявлені, зокрема, на таких пам'ятках: Велика Бугаївка (Петраускас, Шишкін 2013, с. 58–59), Легедзине (Магомедов, Диденко 2013, рис. 1), Раковецький (Винокур, Островський 1967, с. 145–146), Фурманівка (Сымонович 1988, с. 152, рис. 8), Каборга IV (Магомедов 1979, с. 33–36), Косаново (Крав-

ченко 1967, с. 82, 87, 93), Чернелів Руський (Герета 2013, с. 90), Холмське (Гудкова, Фокеев 1984, с. 62, рис. 20), Бережанка (Воляник 1974, с. 72–73). На поховання з такими наборами припадає від 0,3 % (Чернелів–Руський) до 11 % (Бережанка) та залежить, вочевидь, від загальної кількості поховань на могильнику. Невеликі (до кількох десятків поховань) могильники дають вищий відсоток таких комплексів, великі – стабільно нижчий. Найменшу кількість

(1 екземпляр, Косанове) демонструють набори «з однією ручкою + з двома ручками». Найчисленнішою є модель набору з одноручних глеків.

Схожими до вищенаведеної інформації є матеріали могильників з території Республіки Молдова — Данчени (Рафалович 1986, табл. XXXIV; XLVIII), Слобозія-Кішкерень (Лазо) (Левинский 1999, с. 123—144). Хоча на деяких пам'ятках, зокрема некрополі біля с. Будешти, фіксується досить значна кількість комплексів (Рикман 1967, с. 51, 61, 74, 76). Проте загальна кількість поховань черняхівської культури на зазначеному могильнику (362) нівелює їх до частки в 1,4 % від загальної кількості, що в середньому нижче Дніпровського Правобережжя. Водночас, це зближує могильник у Будештах та Лазо з пам'ятками культури Синтана-де-Муреш на території Румунії, на яких проста кількість зазначених комплексів є помітно значнішою, що характерно для таких могильників, як Могошані (Diaconu 1970), Тиргшор (Diaconu 1965), Бирлад Валя-Сяке (Palade 2004, s. 398—672), Міхелешені (Şovan 2009, Pl. 6—7, 17, 40—41, 62—63, 85—86, 95, 115, 116, 119, 133, 144—145, 161—162, 165, 178, 181, 184—183, 205), Лецкань (Bloşiu 1975, p. 257—258, fig. 20—21), Себеоань (Ursachi 1994, s. 273—274, fig. 9—10). Проте, з огляду на значну кількість усіх поховань на вказаних пам'ятках, говорити про якісно більшу частку поховань з наборами глеків на території Румунії не видається можливим. Тенденція залежності на пам'ятці частки поховань з наборами глеків від загальної кількості поховань зберігається: кількісно більші некрополі дають меншу частку таких могил. Цікавою особливістю поховань з наборами глеків на території Республіки Молдова та Румунії є те, що у жодному разі на зазначених пам'ятках не виявлено глеків без ручки в комплекті з іншими їх різновидами, хоча такі в могилі трапляються поодиночі. Цікавою характеристичною рисою для могильників Румунії є те, що набори глеків можуть зустрічатися і у похованнях з відносно невеликою кількістю супровідного посуду в комплексі (див. напр. Тиргшор (Табл.), тоді як для території Дніпровського Лівобережжя та України загалом характерна більша його численність у могилах. На нашу думку, це може пояснюватися тим, що набори глеків, або окремі їх складові в румунських комплексах могли бути замінені (частково чи повністю) наборами амфор, які, вочевидь, виконували аналогічну функцію під час потойбічного бенкету. Амфорна тара зустрічається і в похо-

ваннях на території України, проте її кількість, внаслідок віддаленості від римських провінцій, значно менша, ніж на румунських пам'ятках.

Інтерпритувати набори глеків в похованнях можна по-різному. Автори схиляються до думки, що це могло бути пов'язане із уявленнями про вживання під час бенкету кількох видів напоїв. На користь цього може свідчити виявленні в деяких могилах поряд з двома глеками дві посудини для питва (чаші, кубки). Серед напоїв для потойбічного бенкету можна, ймовірно, назвати вино — на це може вказувати як наявність на черняхівських пам'ятках амфорної тари чи її фрагментів, так і скляних кубків імпортного виробництва та їх місцевих імітацій (копій/реплік), виконаних з глини. Інший вид напоїв можна лише припустити, як, приміром, пиво, про яке згадує Корнелій Тацит (Tacit., 23), або молочний напій на зразок кумису, характерніший для кочових народів. Поховання із елементами, притаманними кочівницькому обряду, виявлено, зокрема, й на теренах Дніпровського Лісостепоного Лівобережжя.

Ще одним поясненням комплектів глеків може слугувати своєрідне «дублювання» їхніх зразків, яке могло відбутися в час спорядження у потойбіччя небіжчика. У разі, коли небіжчик мав достатньо високий соціальний статус, «мінімум» посуду міг бути порушений у бік його збільшення. З іншого боку, коли обов'язки спорядження покійного покладали не тільки на найближчих родичів померлого, а були справою колективу, нескоординованість дій могла позначитися на «надлишку» інвентарю. Проте для Дніпровського Лісостепоного Лівобережжя ця теза не підтверджується. В поховальних комплексах з-поміж глиняного посуду дублюються горщики або миски. В могилу клали глеки різного розміру, орнаменталізації та форми, і це були одно-, дворучні або зразки без ручок.

Крім того, значна кількість поховань, у яких було більше одного глека, вирізняється чималими наборами посуду. З одного боку це, як і наявність посуду для вживання напоїв, може вказувати на відносно високий статус небіжчика (Магомедов 2003, с. 85), а, з іншого, — може свідчити про доступність і поширеність посуду на час улаштування похорону. На користь останнього може свідчити, наприклад, те, що на поселенні Війтенки I, поряд якого розміщувався могильник, досліджено гончарні горни (Шульце, Любичев 2013), в одному з яких виявлено значну кількість фрагментованих мисок-ваз і триручних ваз (Филатов 2013,

с. 54—55, 58). У кожному із двох врахованих тут поховань могильника Війтенки містилася максимальна кількість гончарного посуду: в похованні 86/1 — 16 екз., а в похованні 96 — 15 таких і скляний кубок.

Досліджуючи проблему сервізу потойбічного бенкету, слід зважати на внутрішній розвиток поховальної практики в черняхівській культурі. Етнічні риси деяких з виявлених поховань свідчать, що традиція вміщення наборів глеків до складу супровідного інвентарю могла не мати свого етнічного навантаження, а могла бути привнесена ззовні чи виникнути внаслідок внутрішнього розвитку. Підтвердженням цього може

служити і той факт, що набори глеків у похованнях є характерними практично для всього ареалу культури Черняхів—Синтана-де-Муреш. Водночас, динаміка поширення цієї традиції в часі (для Дніпровського Лісостепоного Лівобережжя) уможливує припущення, що ця традиція виникла і розвивалася з першої половини IV ст. н. е. Водночас кількісні та, в деяких випадках, якісні характеристики комплектів посуду в таких похованнях схиляють до думки про їх належність верхнім верствам суспільства. Опосередковано на користь цього може свідчити також і відносно незначний відсоток таких могил серед усіх поховань могильників.

- Бобровська О.В.* Жіночі поясні амулети черняхівської культури // *Археологія*. — 1999. — № 4. — С. 89—95.
- Винокур И.С., Островский М.И.* Раковецкий могильник // *История и археология юго-западных областей СССР начала нашей эры*. — М., 1967. — С. 144—159.
- Воляник В.Л.* Могильник черняхівської культури у верхів'ях р. Горинь // *Археологія*. — 1974. — **13**. — С. 65—79.
- Гавритухин И.О.* Финал черняховской культуры // *Восточная Европа в середине I тысячелетия н. э.* — М., 2007. — С. 9—24 (Раннеславянский мир. — 9).
- Герета І.П.* Чернелево-Руський могильник. — К.; Тернопіль, 2013.
- Гопкало О.В.* Бусы и подвески черняховской культуры. — К., 2008.
- Гудкова А.В., Фокеев М.М.* Земледельцы и кочевники в низовьях Дуная I—IV вв. н. э. — К., 1984.
- Кравченко Н.М.* Косановский могильник (по материалам раскопок В.П. Петрова и Н.М. Кравченко в 1961—1964 гг.) // *История и археология юго-западных областей СССР начала нашей эры*. — М., 1967. — С. 77—135.
- Левинский А.Н.* Лазо — могильник финальной фазы черняховской культуры в Молдове // *Stratum plus*. — 1999. — № 4. — С. 121—166.
- Любичев М.В.* Погребения с позднекифскими/сарматскими признаками на могильниках черняховской культуры в Днепро-Донецкой лесостепи // *Oikum.* — 2011. — **1**. — С. 33—52.
- Магомедов Б.В.* До вивчення черняхівського гончарного посуду // *Археологія*. — 1973. — **12**. — С. 80—87.
- Магомедов Б.В.* Каборга IV (раскопки 1973—1974 гг.) // *МЧК*. — М., 1979. — С. 24—62.
- Магомедов Б.В.* Черняховская культура. Проблема этноса. — Люблин, 2001.
- Магомедов Б.В.* Потойбічний бенкет у поховальному обряді черняхівської культури // *Старожитності I тисячоліття нашої ери на території України*. — К., 2003. — С. 83—88.
- Магомедов Б.В., Абашина Н.С., Солтис О.Б.* Пам'ятки черняхівської культури в Київській області. Археологічна карта. — К., 2003.
- Магомедов Б.В., Диденко С.В.* Исследования могильников черняховской культуры у с. Легедзино в 2008—2011 // *Stratum plus*. — 2013. — № 4. — С. 235—243.
- Махно Е.В., Сикорский М.И.* Могильник черняховской культуры у с. Сосновы на Левобережье Днепра // *Kultura wielbarska w młodym okresie rzymskim (materiały z konferencji)*. — Lublin, 1989. — Т. II. — С. 249—262.
- Милашевський О.С.* Ліпна кераміка вельбарських типів в черняхівській культурі // *Oikum.* — № 4. — 2014. — С. 96 — 132.
- Моргунов Ю.Ю.* Отчет о работе Посульской разведочной экспедиции ИА АН СССР в 1978 г. на территории Сумской и Полтавской областей УССР // *НА ІА НАНУ*. — 1978/31.
- Некрасова А.Н.* Памятники черняховской культуры Днепро-Донецкого Левобережья // *Готы и Рим*. — К., 2006. — С. 87—200.
- Некрасова Г.М.* Охоронні розкопки черняхівського могильника поблизу м. Суми // *Археологія*. — 1985. — **50**. — С. 75—81.
- Обломський А.М.* Типи поховань на черняхівському могильнику Компанійці (етнокультурна інтерпретація) // *Археологія*. — 1999. — № 4. — С. 76—88.
- Петраускас О.В.* Типи археологічних комплексів трупоспалень черняхівської культури (територія поширення, етнокультурні особливості та хронологія) // *Археологія*. — 2002. — № 3. — С. 40—65.
- Петраускас О.В.* Час появи та деякі особливості розвитку трупопокладень із західною орієнтацією в черняхівській культурі (за даними могильників України) // *Ostrogothica. Археологія Центральної і Восточної Європи позднеримського времени и Эпохи Великого переселения народов*. — Харьков, 2009. — С. 186—215.

- Петраускас О.В., Шишкин Р.Г.* Могильник и поселение черняховской культуры у с. Великая Бугаевка (археологический источник). — К., 2013.
- Петренко Е.Н.* Новые могильники черняховской культуры в бассейне Северского Донца // Археология славянского Юго-Востока. — Воронеж, 1991. — С. 10—26.
- Рафалович И.А.* Данчены. Могильник черняховской культуры III—IV вв. н. э. — Кишинев, 1986.
- Рейда Р.М., Гейко А.В., Сапегин С.В.* Жіноче поховання 60 з Шишацького могильника черняхівської культури // Від венедів до Русі. — К.; Харків, 2014. — С. 193—204.
- Рейда Р.М., Гейко А.В., Сапегин С.В.* Поховання з «платою Харону» з Шишацького могильника черняхівської культури // Археологія. — 2014а. — 1. — С. 97—103.
- Рикман Э.А.* Памятник эпохи Великого переселения народов. По раскопкам поселения и могильника черняховской культуры у села Будешты. — Кишинев, 1967.
- Седов В.В.* Скифо-сарматские элементы в погребальном обряде черняховской культуры // Вопросы древней и средневековой археологии Восточной Европы. — М., 1978. — С. 99—107.
- Сикорский М.И., Махно Е.В., Бузян Г.Н.* Отчет о работе Переяслав-Хмельницкой археологической экспедиции в 1979 году // НА ІА НАНУ. — 1979/119.
- Симонович Е.О.* Черняхівська кераміка Подніпров'я // Археологія. — 1983. — 43. — С. 26—42.
- Сымонович Э.А.* Придунайский могильник Фурмановка // МЧК. — М., 1988. — С. 143—163.
- Филатов Д.А.* Керамика из заполнения гончарного горна на участке «Б» поселения черняховской культуры Войтенки 1 (раскопки 2011 г.) // Производство керамики в Восточной Европе: позднеимское время—раннее средневековье—новое время (мат-лы Полевого семинара на базе экспедиции возле с. Войтенки). — Харьков, 2013. — Вып. 2. — С. 53—63.
- Шульцце Э., Любичев М.* Два гончарных горна из поселения Войтенки: сравнительная характеристика // Там само. — 2013. — С. 43—52.
- Bloşiu Cătălina* Necropola din secolul al IV—lea e.n. de la Leţcani (jud. Iaşi) // Arheologia Moldovei. — VIII. — Bucureşti, 1975. — P. 203—280.
- Diaconu Gh.* Tîrşor. Necropola din secolele III—IV e. n. — Bucureşti, 1965.
- Diaconu Gh.* Mogoşani. Necropola din secolul IV e. n. — Tîrgovişte, 1970.
- Palade V.* Aşezarea şi necropola de la Bârlad-Valea Seacă (sfarsitul sec. al III-lea — a doua jumătate a sec. al V-lea). — Bucureşti, 2004.
- Schultze E.* Gefäßbeigaben in Kindergräbern der Cernjachov-Kultur — zu einem Grab aus Sumy-Sad (Ostukraine) // Ostrogothica. Археология Центральной и Восточной Европы позднеимского времени и Эпохи Великого переселения народов. — Харьков, 2009. — С. 165—173.
- Schultze E., Strocen B.* Keramik mit ovalen Facetten // EA. — 2008. — 14. — S. 267—321.
- Şovan O.-L.* Necropola de tip Sântana de Mures—Cernjacob de la Mihălăşeni (jud. Botoşani). — Târgovişte, 2009.
- Ursachi V.* Necropola din secolul IV d.h. descoperită la Săbăoani, judeţul Neamţ // MA. — XIX. — 1994. — S. 261—278.

Надійшла 08.07.2014

Р.Н. Рейда, А.В. Гейко, С.В. Сапегин

«ПОТУСТОРОННИЙ ПИР»: НАБОРЫ КУВШИНОВ В ПОГРЕБЕНИЯХ ЧЕРНЯХОВСКОЙ КУЛЬТУРЫ

В контексте исследования наборов посуды, предназначенных для напитков, используемых во время потустороннего пира, анализируются погребения черняховской культуры Днепровского Лесостепного Левобережья, в составе которых было выявлено более одного кувшина. Всего таких комплексов на сегодняшний день в черняховских погребениях известно 12 (рис. 1—2). Судя по датировке, наборы кувшинов на Днепровском Левобережье появляются в первой половине IV в. н. э. и во второй половине века их количество возрастает. Они встречаются в погребениях как со скифо-сарматскими, так и с германскими этническими признаками. Для этих погребений в регионе характерно наличие значительного (от 8 до 16-ти) количества сосудов в составе инвентаря. Недостаточные антропологические исследования не позволяют уверенно соотносить такие комплексы по половому признаку.

С целью сравнительного анализа нами привлечены также материалы черняховской культуры — культуры Сынтана-де-Муреш с территории Днепровского Правобережья, Республики Молдова и Румынии. Они дали сходный невысокий процент наличия на могильниках погребений с наборами кувшинов, выявив одновременно некоторые региональные особенности, относящиеся как к типам кувшинов в таких наборах, так и связанных, очевидно территориально близких к провинциям Римской империи.

Этнические признаки некоторых погребений могут указывать на то, что традиция помещения наборов кувшинов в состав погребального инвентаря могла не иметь этнической «нагрузки», а, возможно, была превнесена или появилась вследствие внутреннего развития. Подтверждением этому может быть факт наличия наборов кувшинов

практически во всем ареале культуры Черняхов — Сынтана-де-Муреш. Одновременно, динамика распространения этой традиции во времени (для Днепровского Левобережья) позволяет допускать появление и развитие её с первой половины IV в. н. э. В то же время количественные и, в некоторых случаях, качественные характеристики комплектов посуды в таких погребениях склоняют к мысли о их принадлежности верхним прослойкам общества. Опосредованно в пользу этого може свидетельствовать и относительно незначительная процентная часть таких могил в общем массиве погребений могильников.

R.M. Reida, O.V. Heiko, S.V. Sapiehin

«FUNERAL FEAST» SETS OF JUGS IN CHERNIAKHIV CULTURE BURIALS

Cherniakhiv culture burials from the Forest-steppe Dnipro River left bank region, which included more than one jug, are analysed within the context of study of drinking vessels sets used during the afterlife feast. There are 12 such assemblages in Cherniakhiv culture burials known today. Judging from the dating, sets of jugs in the Dnipro River left bank area appeared in the first half of the 4th c. and their amount raised in the second half of this century. They are found in the burials both with the Scythian and Sarmatian, and with German ethnic features. Such burials in the region are peculiar with the presence of a significant number of vessels (from 8 to 16) within the inventory's structure. Insufficient anthropological research does not allow the authors to attribute such assemblages by sex.

In order to conduct the comparative analysis, the Cherniakhiv culture materials were also drawn: Sântana de Mureş culture from the territory of the Dnipro River right bank area, Moldova and Romania. They presented similar low percentage of burials with the jugs sets within the burial grounds, at the same time, showing certain regional peculiarities concerning both the jugs types in such sets, and the territorial closeness to the provinces of Roman Empire.

Ethnic features of certain burials can show that the tradition of placing the jugs sets into the grave goods structure could have no ethnic «commitments», and perhaps was imported or appeared as a result of internal development. It can be confirmed by the presence of jugs sets, in fact, at the whole area of culture Cherniakhiv-Sântana de Mureş. At the same time, the dynamics of this tradition's spread in time (for the Dnipro River left bank area) allow assuming its appearance and development since the first half of the 4th c. BC. Quantitative and in some cases qualitative peculiarities of the vessels assemblages in such burials abandon the authors to the idea of their belonging to the high stratum. It can be indirectly testified also by relatively insignificant percentage of such burials in general bulk of graves at burial grounds.

А.В. Панікарський

СПИСИ ТА ДРОТИКИ РАННІХ СЛОВ'ЯН: ФУНКЦІОНАЛЬНА КЛАСИФІКАЦІЯ

Зібрано та проаналізовано знахідки вістер списів і дротиків раних слов'ян, а саме із території поширення празької, пеньківської та колочинської культур. Для функціональної класифікації вістер застосовано метод кластерного аналізу.

Ключові слова: ранне середньовіччя, південь Східної Європи, зброя, спис, дротик, слов'яни, ознаки, класифікація, кластерний аналіз.

Військова справа слов'янських племен раннього середньовіччя є одним з важливих питань у контексті Великого розселення слов'ян і генези їх культур. Унаслідок Великого переселення народів у середині I тис. слов'яни стали безпосередніми сусідами Візантійської імперії та, періодично здійснюючи напади, поступово

оселяються поблизу її кордонів. Насамперед як військові супротивники або найманці слов'яни фігурують на сторінках візантійських писемних джерел, тож доволі часто згадується і зброя, якою вони воювали. Свідчення давніх авторів містять етнічні визначення, а також орієнтовані у часі та просторі. З огляду на інформацію візантійських писемних джерел можна дійти висновку, що в указаний період слов'янські воїни

© А.В. ПАНІКАРСЬКИЙ, 2015